

Л. Ф. Новікова, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Академії митної служби України
К. І. Новікова, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту ЗЕД Академії митної служби України

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті визначено вплив головних чинників на зовнішньоекономічну безпеку держави, проаналізовано тенденції зміни показників зовнішньоекономічної безпеки за 2006–2011 рр., а також запропоновано заходи для покращання стану зовнішньоекономічної безпеки в контексті реформування економічної системи держави.

В статті определено влияние главных факторов на внешнеэкономическую безопасность государства, проанализированы тенденции изменения показателей внешнеэкономической безопасности за 2006–2011 гг., а также предложены меры по улучшению состояния внешнеэкономической безопасности в контексте осуществления реформирования экономической системы государства.

The main factors that have influence on foreign economic security of the state are identified in the article, the trends in changes of foreign economic security indicators for 2006–2011 years are analyzed, and measures for improvement of foreign economic security in the context of reforming the state economic system are proposed.

Ключові слова. Загрози та індикатори зовнішньоекономічної безпеки, відкритість економіки, зовнішньоторговельний баланс, національна конкурентоспроможність.

Вступ. Лібералізація економічних процесів в умовах інтеграції економіки України до системи світового господарства передбачає формування на ринкових засадах механізму регулювання зовнішньоекономічних зв'язків. Для збереження та посилення позицій у світовій економіці кожна країна має застосовувати комплекс заходів, спрямованих на підвищення її конкурентоспроможності.

Бурхливий розвиток ринкових відносин, активізація експортно-імпортних операцій, посилення міжнародного економічного співробітництва та інтеграційних процесів в усьому світі супроводжуються загостренням економічної конкуренції на внутрішньому ринку, що актуалізує питання необхідності забезпечення економічної безпеки держави та її складових.

Проблемам економічної безпеки приділяється значна й систематична увага дослідників. Певну кількість праць присвячено розробці загальної теорії економічної безпеки та її складовим: інвестиційній, фінансовій, продовольчій, інформаційній та ін.

Дослідженню зовнішньоекономічної безпеки як складової економічної безпеки держави присвячено деякі публікації таких науковців, як І. Бережнюк, З. Варналій, О. Власюк, В. Гесць, Б. Губський, Я. Жаліло, А. Мокій, В. Мунтян, П. Пашко, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Філіпенко, А. Чесноков, В. Шлемко, Л. Яремко та ін. Водночас залишаються малодослідженими останні зміни показників зовнішньоекономічної безпеки під впливом світової фінансово-економічної кризи та глобалізаційних процесів у світовій економіці.

© Л. Ф. Новікова, К. І. Новікова, 2011

Постановка завдання. Виходячи з великої наукової та практичної актуальності обраної теми дослідження, мету даної статті можна визначити як вивчення загроз зовнішньоекономічній безпеці України на основі аналізу її основних індикаторів за 2006–2010 рр. та пошук ефективних заходів її забезпечення.

Результати дослідження. Відокремлення економічної безпеки країни як самостійної складової національної безпеки – це визнаний факт у науці й практиці. В епоху глобалізації поглиблення взаємозалежності економік різних країн, прийняття важливих політичних рішень неможливе без урахування факторів економічної безпеки країни.

Стійкість економічної системи та економічна безпека виступають важливими характеристиками національної економіки як єдиної системи. Їх не треба протиставляти, кожна з них по-своєму характеризує стан національної економіки. Стійкість економіки характеризує міцність і надійність її елементів, горизонтальних і вертикальних зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні та зовнішні “навантаження”. Чим стійкіша економічна система, тим життєздатніша національна економіка, і, відповідно, оцінка її безпеки буде достатньо високою. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами системи призводить до її дестабілізації та свідчить про перехід економіки від безпечного стану до небезпечного, а потім до кризового.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень дають таке визначення економічної безпеки: “економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає можливість зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави” [1].

Поняття економічної безпеки складається з низки елементів, зокрема: макроекономічної, фінансової, зовнішньоекономічної, інвестиційної, науково-технологічної, енергетичної, виробничої, демографічної, соціальної, продовольчої безпеки. Отже, економічна безпека держави є надсистемою зовнішньоекономічної безпеки.

Серед учених немає одностайності щодо визначення поняття зовнішньоекономічної безпеки. Більшість з них наголошує на стійкості економічної системи, необхідності протидії зовнішнім загрозам та мінімізації наслідків негативних чинників зовнішнього середовища.

Так, М. Григорчук визначає зовнішньоекономічну безпеку як “діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на мінімізацію збитків від дії негативних зовнішніх економічних чинників, ужиття комплексу заходів, у тому числі в законодавчій сфері, для приведення у відповідність завдань зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, а також створення сприятливих умов для розвитку вітчизняної економіки” [2, 148].

З. Варналій наголошує на тому, що зовнішньоекономічна безпека полягає у спроможності держави протистояти впливу негативних зовнішніх чинників та активно використовувати участь у світовому поділі праці з метою створення сприятливих умов для розвитку економіки [3, 3–4].

Л. Григорова-Беренда також визначає зовнішньоекономічну безпеку як здатність держави протистояти зовнішнім загрозам та реалізувати свої економічні інтереси на внутрішньому й зовнішньому ринках, створюючи свої конкурентні переваги [4, 39–40].

На думку Л. Яремко, зовнішньоекономічна безпека є здатністю соціально-економічної системи забезпечувати такі інтереси: стабільне надходження товарів критичного імпорту, усунення шкідливих наслідків діяльності промисловості, подолання депресивності території [5, 35–41].

Після аналізу наявних підходів до визначення поняття “зовнішньоекономічна безпека держави” А. Чесноков сформулював його так: “зовнішньоекономічна безпека – це здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи держави та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національних економічних інтересів” [6, 6].

Офіційна Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України, визначає зовнішньоекономічну безпеку як такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому поділі праці [7].

Як бачимо, зовнішньоекономічну безпеку можна розглядати як певний вид діяльності. Ця діяльність охоплює всю сукупність дій різноманітних суб’єктів суспільного життя з пошуку, аналізу, оцінки загроз, розробки заходів щодо їх відвернення, мінімізації, ліквідації. Зовнішньоекономічна безпека передбачає системні дії стосовно налагодження механізму, який забезпечує функціонування даного виду діяльності та її інституціоналізацію, що передбачає формування системи економічної безпеки певним чином організованою, впорядкованою і спрямованою на досягнення конкретних цілей.

У міру посилення глобалізації світової економіки спостерігається зростання зовнішньоторговельної активності країн світу, оскільки експортно-імпортні операції є неодмінною складовою економічного зростання національної економіки та важливим чинником залучення країни до світових інтеграційних процесів. Високий рівень відкритості економіки відкриває перед державою нові можливості для економічного розвитку та зростання, а саме: доступ до світових ринків ресурсів, капіталів та послуг, залучення до міжнародного інноваційного обміну, можливість участі у виробництві товарів та послуг, у яких країна має певні конкурентні переваги.

Водночас випереджальна відкритість економіки України без попереднього структурного оновлення загострює наявні диспропорції національного господарства і створює додаткові ризики залежності держави від впливів світових кризових явищ та мінливої кон’юнктури зовнішнього ринку. Україна опинилась у скрутному фінансово-економічному становищі, що загострюється наслідками економічної кризи.

Саме тому проблеми національної конкурентоспроможності України перебувають у центрі уваги керівництва нашої країни, адже за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2011–2012 рр. Україна посідає 82 місце серед 142 країн, що свідчить про досить слабкі позиції нашої держави на світовому ринку товарів і послуг, проте це все ж на 7 позицій вище, ніж у рейтингу 2010–2011 рр. Україна розмістилась між Тринідадом і Тобаго та Намібією, випередивши більшість країн Африки та Латинської Америки, проте поступившись країнам Європи. Україна продовжує демонструвати ряд конкурентних переваг. Добре освічене населення, гнучкий та ефективний ринок праці, а також великий розмір ринку продовжують слугувати позитивною основою для подальшого зростання продуктивності країни. З іншого боку, незважаючи на вражаючі реформи, ніякого реального поліпшення не відбулось у слабкій інституційній базі країни (131 місце) або на її надзвичайно неефективних ринках товарів і послуг (129 місце), які стримують конкуренцію та заважають розвитку підприємництва. Першочергову увагу, на думку фахівців Світового економічного форуму, слід також приділити стабілізації та розвитку фінансового сектора (116 місце), макроекономічній стабільності в цілому (112 місце) та полегшенню умов ведення бізнесу (103 місце) [8].

Отже, за оцінками Світового економічного форуму, Україна зараз на перехідній стадії від економіки, що базується на факторах, до економіки, що базується на ефективності, і ще має зробити багато для того, щоб стати економікою, що ґрунтується на інноваціях.

Виходячи з цього, в умовах включення України у світові господарські процеси особливого значення набуває регулювальна функція держави для виконання завдань, пов’язаних з формуванням конкурентного середовища, структурною перебудовою національної економіки, створенням умов для економічного зростання та збереження позицій у міжнародному поділі праці.

Серед негативних явищ, що характерні для зовнішньоекономічної діяльності в Україні в останні роки та спричиняють загрози її зовнішньоторговельній безпеці, слід відзначити:

- високий рівень відкритості національної економіки;
- погіршення зовнішньоторговельного балансу разом зі збереженням його від'ємного сальдо;
- збільшення суми зовнішнього державного боргу держави;
- деформацію товарної структури імпорту та експорту через значну технологічну відсталість виробничо-промислового комплексу і відсутність мотивів у підприємців до впровадження інновацій;
- посилення енергетичної, технологічної та фінансової залежності від деяких країн світу, передусім Російської Федерації, зумовлене географічною концентрацією;
- криміналізацію сфери ЗЕД шляхом увезення товарів поза митним контролем за різними тіншовими схемами та з ухиленням від оподаткування;
- уповільнення припливу інвестиційних ресурсів до економіки України;
- падіння цін на металургійну продукцію разом зі збереженням її високої собівартості.

Велика кількість і зростання впливу зовнішніх загроз зовнішньоекономічній безпеці доповнюється та посилюється існуючими внутрішніми проблемами: високим ступенем зношеності основних виробничих фондів, високою ресурсо- та енергомісткістю виробництва і невисокою наукомісткістю, великою часткою тіншового сектора в економіці.

Кожна країна відповідно до своїх специфічних умов розвитку визначає перелік показників економічної безпеки, який не є вичерпним та постійно оновлюється. Зовнішньоекономічна безпека характеризується низкою індикаторів, серед яких можна назвати коефіцієнт відкритості національної економіки; коефіцієнт відношення експорту та імпорту до ВВП; коефіцієнт покриття імпорту експортом; товарну структуру зовнішньої торгівлі, зокрема частку наукомісткої продукції в загальному обсязі імпорту та експорту; зовнішньоторговельне сальдо тощо. У системі показників-індикаторів економічної безпеки важливе значення мають не лише самі показники, а й їхні граничні значення. Граничні значення являють собою величини, перевищення яких перешкоджає нормальному розвитку різних елементів економічної системи, що призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій.

Аналіз вибірових показників зовнішньоторговельної безпеки свідчить про незадовільний її стан, оскільки значення експортної та імпортної квоти майже наближаються до максимального значення, а у 2008 р. навіть перевищують його, а коефіцієнт покриття експортом імпорту не досягає мінімального значення, що вказує на велику імпортну залежність національної економіки. Цей показник, а також від'ємне сальдо зовнішньоторговельного

балансу є свідченням незбалансованості структури зовнішньої торгівлі. Показники експортної та імпортної квоти постійно зростають (за винятком кризового 2009 р., коли відбувся суттєвий спад експортно-імпортних операцій) і забезпечують значний приріст зовнішньоторговельного обороту у ВВП України (табл. 1, рис. 1, рис. 2).

Результати розрахунку показників зовнішньоторговельної квоти, яку також називають коефіцієнтом відкритості національної економіки, свідчать про значну відкритість економіки України, що особливо посилилась у 2008 р.

Деякому покращанню показників зовнішньоторговельної безпеки у 2009 р. сприяли чинники, пов'язані зі світовою фінансовою кризою, а саме: зростання інфляції, скорочення обсягу іноземних інвестицій, зниження ділової активності, падіння попиту на експортоорієнтовану продукцію вітчизняного виробництва на зовнішніх ринках, зменшення купівельної спроможності населення та обсягу внутрішніх інвестицій через зниження довіри до бан-

ківських установ [10, 85–87]. Фінансова криза мала руйнівний вплив на національну економіку, але водночас посилила її зовнішньоекономічну безпеку за формальними ознаками. За рахунок зменшення імпортних поставок відбулося стимулювання процесів імпортозаміщення на внутрішньому ринку України та зменшення імпортної залежності, що, безперечно, мало позитивний вплив на розвиток економічної безпеки, незважаючи на деструктивну дію інших кризових чинників.

Таблиця 1

Показники зовнішньоекономічної безпеки України за 2006–2010 рр.

Показник	Оптимальне значення	2006	2007	2008	2009	2010
Імпорт, млрд дол. США	–	45,04	60,62	85,54	45,43	60,74
Експорт, млрд дол. США	–	38,37	49,30	66,97	39,70	51,41
ВВП, млрд дол. США	–	107,75	142,72	153,20	114,07	136,83
Імпортна квота, %	до 50 %	41,8	42,5	55,8	39,8	44,4
Експортна квота, %	до 50 %	35,6	34,5	43,7	34,8	37,6
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, разів	мінімум 1	0,9	0,8	0,8	0,9	0,8

Сальдо зовнішньоторговельного балансу, млрд дол. США	-	- 6,67	- 11,32	- 18,56	- 5,74	- 9,34
Зовнішньоторговельна квота, %	-	77,4	77,0	99,5	74,6	82,0

Примітка: розраховано авторами на основі даних [9]

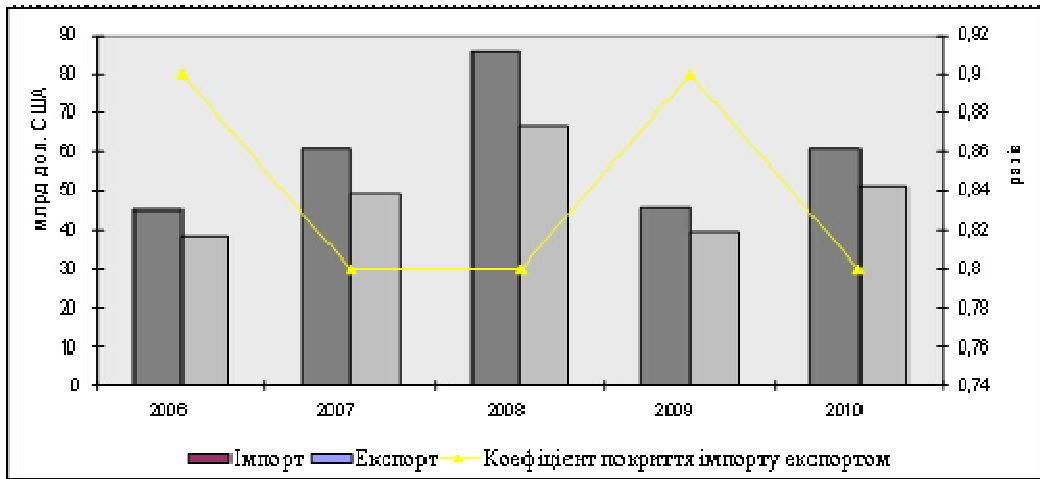

Рис. 1. Динаміка обсягів імпорту та експорту України (2006–2010 рр.)

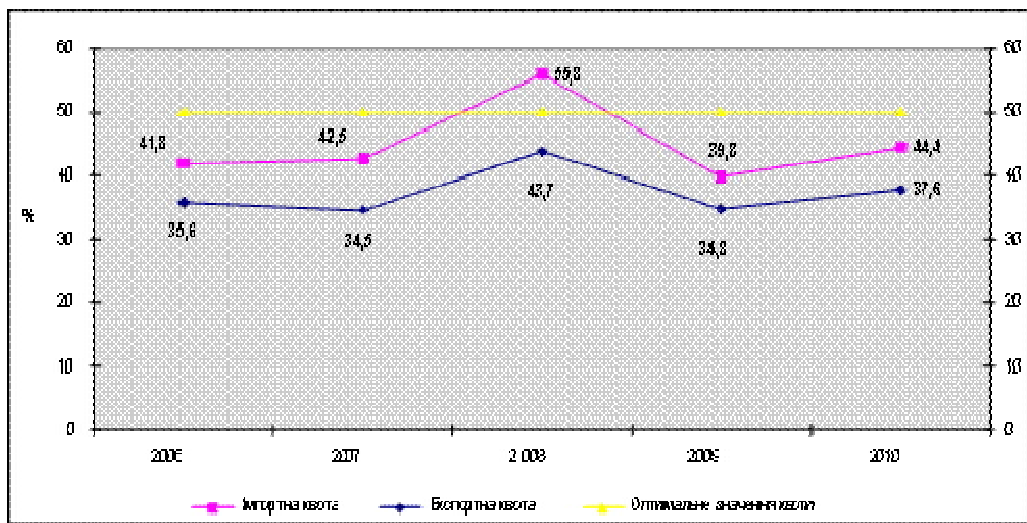

Рис. 2. Динаміка імпортної та експортної квоти України (2006–2010 рр.)

Проте в цілому стан зовнішньоекономічної безпеки можна оцінити скоріше негативно і наголосити на необхідності наближення індикаторів до оптимальних значень.

У результаті проведеного дослідження слід виділити заходи щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, які повинні включати:

- розробку та реалізацію Концепції зовнішньоекономічної безпеки держави з урахуванням її стратегічних інтересів держави;
- продовження курсу лібералізації регуляторної політики держави у сфері ЗЕД за умови дотримання економічних інтересів на основі використання податкових засобів підтримки національного товаровиробника;
- нарощування обсягів промислового виробництва з метою збільшення на цій основі обсягів експорту і подолання негативного сальдо зовнішньоекономічного балансу;
- збалансування торговельного балансу України, зокрема вжиття заходів з метою зниження існуючої ціни на газ, оскільки остання є одним з чинників перевищення імпорту над експортом, а також подальший розвиток експортного потенціалу, в першу чергу, за рахунок розширення виробництва наукоємних товарів та проведення політики імпортозаміщення одночасно з використанням імпорту для технологічної реконструкції промисловості;

– посилення митного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України з метою запобігання порушенням митних правил та ухиленню від оподаткування.

Держава має здійснити заходи з диверсифікації структури національної економіки, що в певному сенсі є однією з гарантій зовнішньоекономічної безпеки нашої держави, та подолати згубну тенденцію до пошуку збагачення у продажі сировинних ресурсів на користь стимулювання виробництва й експорту наукомістких, високотехнологічних товарів.

Висновки. Таким чином, не викликає сумнівів необхідність розв'язувати проблеми зовнішньоекономічної безпеки з метою підвищення національної конкурентоспроможності та зменшення залежності від розвинутих країн. Для того щоб позбутись ролі сировинного придатка з переважним виробництвом продуктів з низькою часткою доданої вартості, слід продовжувати курс лібералізації регуляторної політики з одночасним використанням ефективних важелів підвищення національної конкурентоспроможності та захисту вітчизняних товаровиробників.

Лібералізація імпорту, яка виявляється в зменшенні рівня тарифного захисту, посилює конкуренцію на внутрішніх ринках і поліпшує стандарти споживання, сприяє залученню нових технологій; лібералізація експорту, у свою чергу, розширює ринки збуту для національних виробників, сприяє реалізації наявних у країні конкурентних переваг та одержанню додаткових фінансових ресурсів. Проте за умов ринкової трансформації економіки України може бути цілком виправдана політика помірною протекціонізму, спрямована на здійснення кардинальної економічної модернізації, інноватизації, технологізації та створення тим самим потенціалу міжнародної конкурентоспроможності національної економіки.

Нині регуляторна політика у сфері ЗЕД потребує більшої виваженості та має бути спрямованою як на лібералізацію зовнішньої торгівлі та легалізацію тіньових потоків імпорту, так і на захист національного товаровиробника, а також на збільшення надходжень до державного бюджету. Своєчасне виявлення й відвернення зовнішніх загроз, спрямованих проти національної економіки, має стати одним зі шляхів розвитку національної економіки у складний посткризовий період.

Дискусійність розглянутого у статті питання визначає необхідність подальших досліджень у напрямку пошуку найбільш ефективних інструментів та засобів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки як на рівні держави, так і на регіональному рівні.

Література

1. Національний інститут стратегічних досліджень. Сутність і сучасний стан економічної безпеки України. Концептуальні засади економічної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/rozdil/binko.htm>.
2. Григорчук М. Напрями діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в системі зовнішньоекономічної безпеки держави / М. В. Григорчук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 147–155.
3. Варналій З. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України / З. С. Варналій // Економіка і управління. – 2001. – № 3. – С. 3–12.
4. Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 39–46.
5. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід : [монографія] / Яремко Л. А. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.
6. Чесноков А. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.05.01 / А. В. Чесноков ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с. – укр.
7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738. – Назва з екрана.
8. The Global Competitiveness Report 2011–2012 [Electronic version]. – Режим доступу : <http://gcr.weforum.org/gcr2011>.
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
10. Різник Н. Проблема впливу світової фінансово-економічної кризи на зовнішньоекономічну безпеку держави / Різник Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nbuv.gov.ua (Наукова періодика України... – 2010. – № 15. – С. 85–93).